Staňa, Čeněk

Osobitost velkomoravských šperků z Břeclavi-Pohanska

In: *Konference Pohansko 1999 : 40 let od zahájení výzkumu slovanského hradiska Břeclav-Pohansko : Břeclav-Pohansko 3.-4.VI.1999.* Měřínský, Zdeněk (editor). 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2001, pp. 91-109

ISBN 80-210-2547-6

Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/133133
Access Date: 07. 12. 2024
Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

ČENĚK STAŇA

OSOBITOST VELKOMORAVSKÝCH ŠPERKŮ Z BŘECLAVI-POHANSKA

Archeologický výzkum na velkomoravském hradišti v Břeclavi-Pohansku patří k nejjasnějším stránkám moravské slovanské archeologie. Pro řízení terénních odkryvů, jejich přesnou dokumentaci a pro veškerou práci s movitými nálezy sestavil prof. F. Kalousek hned při zahájení výkopů vynikající kolektiv spolupracovníků v čele s B. Dostálem, pokud jde o vědecké otázky, a A. Šikem ve věcech technické dokumentace. Každoročně přiměřený rozsah odkryvů a poměrně jednoduchá stratigrafie na většině plochy hradiska umožňovala dobře interpretovat odkrývané nálezové situace, případné nejasnosti a objektivní archeologické a historické problémy v následujících sezonách řešit nebo alespoň hledat vhodné indicie pro jejich objasnění. Za terénním výzkumem v podstatě nezaostávalo ani laboratorní, technické a dokumentační zpracování nálezů, jejichž spolehlivé evidenci byla věnována velká pozornost. Včasné očištění jednotlivých předmětů a jejich odborná konzervace přinášela pozoruhodné poznatky o řadě tvarových a technických detailů, k jejichž upřesnění velmi přispívaly odborné expertízy přírodovědců a techniků. Nelze přehlédnout, že již v prvním desetiletí výzkumu kromě kvalifikovaných shrnujících zpráv o objevech, určených k informování široké odborné i laické veřejnosti, vycházely analytické studie B. Dostála, které zasvěceně informovaly odborníky o přínosu objevů na Pohansku k různým problémům slovanského a raně středověkého archeologického i historického bádání. Neméně důležité bylo exaktní „vypublikování" velkomoravského pohřebiště u kostela v roce 1971. O tomto počinu F. Kalouska platí přesně to, co uvedla J. VIGNATIOVÁ (1992, 7) při publikaci jižního předhradí o 20 let později: „Celý nálezový komplex byl dán odborné veřejnosti k dispozici, aby se co nejdříve mohl stát podkladem nebo tématem dalšího zpracování a vědeckého využití nejen úzkého kolektivu autorů výzkumu na Pohansku, ale také ostatních odborníků." Vrcholem publikačních aktivit se stalo dílo B. Dostála z roku 1975 „Břeclav-Pohansko IV. Velkomoravský velmožský dvorec". Vytvořilo také solidní základ pro vyhodnocení publikovaného pohřebiště i kostela. Zůstává pro mne záhadou, proč se tohoto úkolu neujal nepochybně ten nejpovolanější, totiž sám B. Dostál, který zveřejnil další hroby, jednak souvisící přímo s dvorcem (DOSTÁL 1975, 334–337), jednak roztroušené ve skupinách nebo ojediněle na různých místech hradiska (DOSTÁL 1982). V žádném případě nechci ve zpracování tohoto mimořádného nálezového celku suplovat kolegy z Ústavu archeologie a muzeologie Masarykovy univerzity v Brně. Výročí zahájení výzkumu na Pohansku mi ale dává příležitost vyslovit několik poznámek k souboru šperků[1]), s nimiž jsem měl možnost důvěrně se seznámit a přitom je bezprostředně srovnávat s ostatními ozdobami 7./8. až 10. století ze Slovenska, Moravy a Čech na výstavě Velká Morava v letech 1963–1968. Zlaté a zejména stříbrné šperky z Pohanska upoutaly již tehdy zvýšenou pozornost odborníků. Svědčí o tom jejich prezentace v katalozích výstav, počínaje výstavou na Pražském hradě (Velká Morava 1964, tab. 33–39), hlavně pak ve Vídni a v Mohuči (GROSSMÄHREN 1966, obr. 23–28).

Jsem přesvědčen, že to nebylo způsobeno jen obdivuhodnou konzervací a restaurováním nálezů v laboratoři pod vedením Z. Souška, nýbrž i pestrostí tvarů a technik, který tento soubor představuje. Po uveřejnění pohřebiště (KALOUSEK 1971) a vyhodnocení velmožského dvorce (DOSTÁL 1975) se potvrdilo, že příznivý první dojem, který tyto nálezy vyvolaly, vycházel také ze zvláštní otevřenosti výzkumu na Pohansku vůči badatelské obci a z průhlednosti poměrně jednoduchých nálezových situací.

Pohřebiště u kostela na Pohansku a ostatní významné velkomoravské nekropole

Velkomoravské pohřebiště u kostela na Pohansku můžeme zatím, pokud jde o jeho vybavenost, srovnávat s podobnými objekty ve Starém Městě Na valách a v Mikulčicích u II., III. a VI. kostela a v polohách Kostelec a Kostelisko (KLANICA 1987). Z nich je dobře vypublikovaná staroměstská nekropole (HRUBÝ 1955) a Kostelec v Mikulčicích (KLANICA 1985). Méně jasný obraz o hrobech u II. a VI. kostela v Mikulčicích podávají práce J. POULÍKA (1957; 1963). Potřebné statistické údaje o zbývajících dvou celcích jsou z nepublikované základní dokumentace.[2]) Jiný ráz patrně měla malá pohřebiště ve Starém Městě v poloze Špitálky, v Sadech a v Mikulčicích u XI. „kostela", kde kromě relativně většího počtu hrobů s nálezy vůbec (až o 15 %) bylo i výrazně vyšší procento buď zlatých, nebo i stříbrných šperků (Špitálky). Rámcový přehled o vybavenosti zemřelých na uvedených pohřebištích podává následující tabulka, v níž jsou registrovány počty hrobů s uvedenými druhy nálezů (ne množství těchto předmětů v jednotlivých hrobech).

	počet hrobů			výbava hrobů							
	celkem	s nálezy	%	Au	%	Au+Ag	%	Ag	%	meč	ostruhy
Pohansko u kostela	407	202	49,75	5	1,23	4	0,98	35	8,58	4	31
Staré Město „Na valách"	1473	686	46,6	15	1,02	11	0,75	157	10,6	5	45
Staré Město Špitálky	42	26	61,9	3	7,14	2	4,36	8	19	0	6
Sady	87	49	56,0	6	6,9	3	3,44	1	1,5	1	9
Mikulčice: II.	230	87	37,8	2		0		20		3	21
kostel III.	471	217	46,1	16	3,4	12	2,54	47	10,5	6	62
kostel IV.	101	28	28,0	0		0		8	7,95		7
kostel VI.	200	75	37,0	5	2,5	2	1,0	6	3,0	0	23
kostel XI.	65	41	63,0	3	4,6	0		6	9,2	1	10
„kostel" Kostelec	328	123	37,5	0	–	0	–	11	3,35	1	6
Kostelisko	413	247	59,8	1	0,24	2	0,48	49	11,8	2	25

Přehledná tabulka ukazuje, že pohřebiště na Pohansku opravdu patří k nejlépe vybaveným moravským hřbitovům v 9. století. V absolutní míře je výrazně převyšuje jen bazilika (III. kostel) v Mikulčicích, v relativní míře i Staré Město, kde je 3,5krát více hrobů, které ale má podstatně více celků se stříbrnými šperky. Těch má poměrně více než Pohansko také dosud nepublikované pohřebiště v Mikulčicích na Kostelisku. Při hledání osobitosti šperků z Pohanska lze tedy dodnes vycházet prakticky ze stejného souboru nálezů, který moravské šperkařství reprezentoval v šedesátých letech na výstavě Velká Morava. Již tehdy k nim také patřily malé celky ze Špitálek a ze Sadů, z nichž první o vánocích 1964 zmizel, když byl

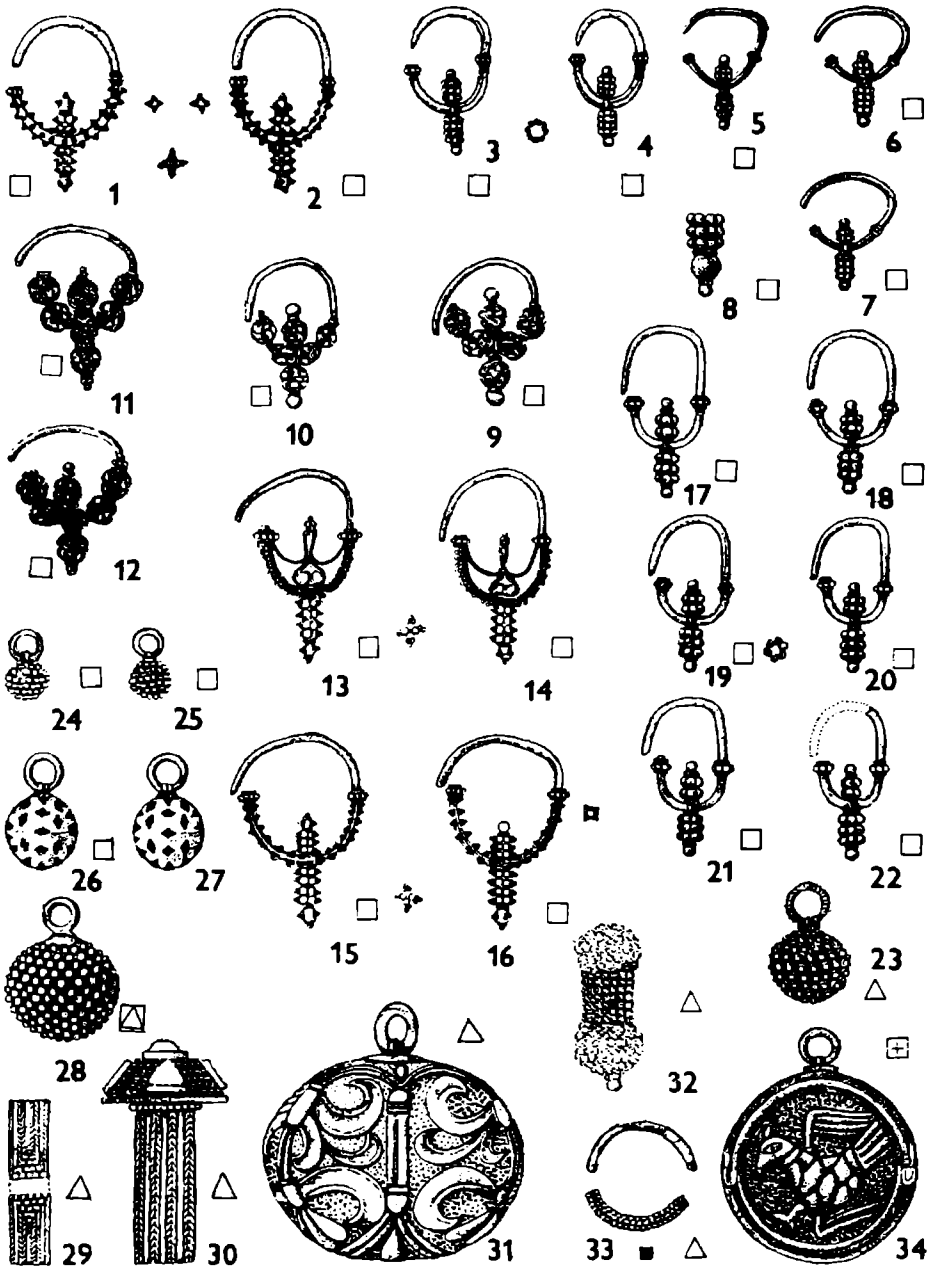

Obr. 1. Břeclav-Pohansko. Velkomoravské pohřebiště u kostela. Zlaté šperky a v hrobových celcích je doprovázející stříbrné předměty. 1–4, 33, 34 – hrob č. 38; 5 – hrob č. 84; 6, 7 – hrob č. 96; 8 – hrob č. 79; 9, 10, 31, 32 – hrob č. 197; 11, 12 – hrob č. 152; 13–16 – hrob č. 262; 17–23 – hrob č. 270; 24, 25, 29, 30 – hrob č. 242; 26–28 – hrob č. 1 z pohřebiště II při velmožském dvorci. Velikost ca. 1:1.

ukraden v Památníku národního písemnictví v Praze na Strahově. Je třeba vzít v úvahu, že na hlavních velkomoravských hradištích dominují stříbrné ozdoby. U mikulčické baziliky v poměru 2:1 (stříbro:zlato), na Pohansku 4:1, ve Starém Městě Na valách 6:1. Zcela mimořádné jsou Sady, kde proti 9 hrobům se zlatými předměty stál pouze jeden se samotnými stříbrnými nálezy.

Zlato v hrobech na Pohansku

Zlaté zboží představuje na Pohansku 22 náušnic a 2 páry gombíků, z nichž miniaturní hustě pokryté jemnou granulací společně se 2 stříbrnými prsteny pocházejí z hrobu č. 242 u kostela (obr. 1: 24, 25, 29, 30), druhý pár, zdobený na povrchu granulovanými kosočtverečky (obr. 1: 26, 27) byl nalezen v hrobě č. 1 na jižním okraji dvorce, ke kterému podle B. DOSTÁLA (1975, 110) malá skupina pohřbených jednoznačně patří. Zlaté kusy tam doprovázel větší stříbrný pozlacený gombík zdobený po celém povrchu prstenci lemovanými kuličkami (obr. 1: 28; DOSTÁL 1975, 334). Náušnice se vyskytly v 8 hrobech, v 5 byly samotné zlaté (č. 79, 84, 96, 152, 262). Čtyři hrozníčkovité ve dvou variantách v hrobě č. 38 tvoří celek se zlomky jedné stříbrné náušnice a třemi měděnými pozlacenými gombíky zdobenými ptáčky (obr. 1: 38, 34). V hrobě č. 197 byl s párem košíčkovitých náušnic (obr. 1: 9–10) nalezen hrubší stříbrný granulovaný sloupeček se stejně zdobenými polokoulemi nahoře i dole a pár velkých stříbrných gombíků s rostlinným ornamentem (obr. 1: 31–32), a v hrobě č. 270 se 6 zlatými hrozníčkovitými náušnicemi malý stříbrný gombík, zdobený zrníčky v kroužcích s ouškem z tordovaného drátku (obr. 1: 17–23). Celou polovinu, tj. 11 zlatých náušnic tvoří poměrně jednoduché exempláře s oboustrannými hrozníčky a protilehlými věnečky na hladkém oblouku, z dvanácté náušnice z hrobu č. 79 (obr. 1: 8) se zachovala jen část hrubšího klasovitého závěsku dole s velkou a pod ní drobnou kuličkou. Stejné dolní ukončení závěsku nacházíme na Pohansku u stříbrných náušnic s nízkou, prolamovanou lunicí z hrobu č. 67 a 99 (obr. 2: 14, 17), u stříbrné náušnice s výrazně granulací členěným oboustranným hrozníčkem a dolním obloukem lemovaným čtyřmi řadami zrnek v hrobě č. 178 (obr. 2: 4) a v drobnějším provedení na jednom páru v hrobě č. 63 (obr. 3: 6). Se zlatými náušnicemi s oboustranným hrozníčkem a s věnečky na hladkém oblouku se setkáváme ve Starém Městě Na valách i v nejbohatších hrobech: v hrobě č. 282/49 byly čtyři doprovázeny 4 zlatými náušnicemi s 9 košíčky a 2 většími zlatými granulovanými gombíky, dále se vyskytly v hrobech č. 329/49 a 289/51 (HRUBÝ 1955, 456, 462, 517; tab. 66: 3–6; 69: 11–12; 84: 12, 13), v Mikulčicích u dvouapsidové rotundy v hrobě č. 160 byly se 4 exempláři 2 stříbrné náušnice se 6 košíčky a stříbrný gombík s puklicemi (POULÍK 1963, 167, tab. XXI:1–4), což jsou tvary, které máme ve stříbře i na Pohansku. Na rozdíl od bohatých pohřebišť ve staroměstské oblasti a v Mikulčicích, kde se jednoduché zlaté náušnice objevují v malém procentu, zastupují na Pohansku ostatní tvary jen dvě varianty košíčkovitých náušnic, jeden pár se 6, druhý se 7 košíčky, 4 hrozníčkovité náušnice, které mají miniaturními pyramidkami sestavenými ze tří kuliček bohatě zdobený delší spodní a kratší vnitřní přívěsek i dolní polovinu oblouku (obr. 1: 1–2, 15, 16). Stejně granulovaná výzdoba pokrývá i pár náušnic s prolamovanou lunicí s brýlovitým motivem (obr. 1: 13–14), tvarem analogický zlatým náušnicím z hrobu č. 40/51 ve Starém Městě Na valách (HRUBÝ 1955, 498; tab. 84: 17–18). Pyramidky ze zrníček na spodním oblouku a na vrcholu smyčky uvnitř lunice přibližují exempláře z Pohanska čtveřici stříbrných náušnic z hrobu č. 103/AZ Na valách (HRUBÝ 1955, tab. 34: 1–4). Soubor zlatých šperků z Pohanska, v němž zcela chybějí bubínkovité náušnice, vykazuje úzký sortiment výrobků. Vedle na Moravě obecně rozšířených jednoduchých hrozníčkových a košíčkovitých kusů zaujímá mimořádné postavení 6 náušnic, které jsou zdobeny jemně granulovanými pyramidkami. Nepochybně byly

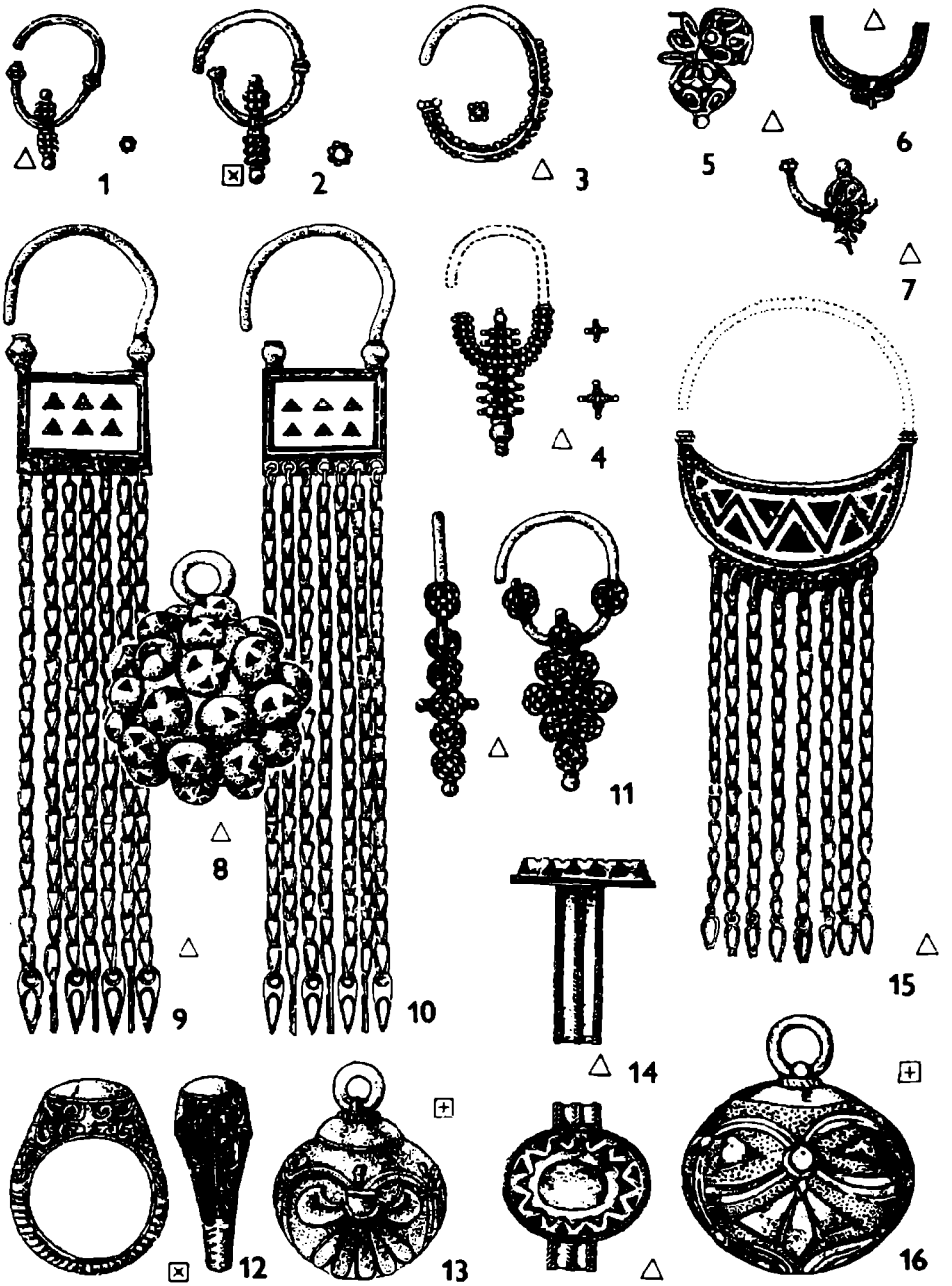

Obr. 2. Břeclav-Pohansko. Velkomoravské pohřebiště u kostela. Reprezentativní výběr stříbných šperků v hrobových celcích. 1, 2 – hrob č. 153; 3, 4 – hrob č. 178; 5–7, 14–16 – hrob č. 43; 8–13 – hrob č. 158. Velikost ca. 1:1.

vytvořeny v jedné dílně patrně jedním zlatníkem. Zlaté nálezy, které byly všechny objeveny v hrobech uložených po zániku vnitřní ohrady v době existence mladší palisády dvorce (srovnej zejména hroby č. 84 a 96), naznačují, že se toto zboží dostávalo na Pohansko jen v krátkém období.

Stříbrný šperk

Zatímco na obr. č. 1 jsou vyobrazeny všechny zlaté předměty nalezené v hrobech, je prezentace ostatních, převážně stříbrných ozdob zredukována přibližně na polovinu. Kromě hrobů č. 70 a 141 je z párových předmětů vyobrazen vždy jen jeden, z hrobu č. 158 ze čtyř dva (náušnice s řetízky), č. 256 se šesti sloupečkových jedna, č. 135 ze čtyř bubínkovitých s granulovanými trojúhelníčky jedna, č. 38 ze tří gombíků s ptáčky jeden. Stříbrných ozdob tedy máme z pohřebiště u kostela nejméně 4krát více než zlatých. V jejich skladbě se podle mého soudu ještě lépe než na zlatých špercích projevuje lokální osobitost.

Hrozníčkovité náušnice. Ve stříbře se objevila nejjednodušší ozdoba, hladký kroužek s očkem na zeslabeném konci (obr. 4: 7), a to v dětském hrobě č. 104, kde s ní byly části bronzových oblouků snad tří kroužků, náhrdelník ze skleněných korálků a železný nůž (KALOUSEK 1971, 74–75). Očko na spodním volném konci oblouku bylo na jedné náušnici s oboustranným hrozníčkem na hladkém oblouku v hrobě č. 82 a na podobné v hrobě č. 345. Podobně jako zlaté exempláře tohoto typu objevily se stříbrné ve více hrobech (č. 63, 82, 153, 330, 342, 344, 368). V hrobě č. 153 byly dvě stříbrné náušnice doprovázeny tvarově shodným párem, zhotoveným z mědi a pozlaceným (obr. 2: 1–2). Nelze vyloučit, že oba páry pocházejí z jedné dílny. Ukazují, že jemnost uměleckých výrobků byla podmíněna také surovinou, se kterou řemeslník pracoval. Hrozníčky na měděných kusech jsou očividně hrubší, věnečky z kuliček na obloučku jsou nahrazeny prostými kroužky. Technické srovnání provedení ozdob nabízí také hrob č. 63, který obsahoval 5 párů stříbrných náušnic. Výše pojednávaný jednoduchý tvar má sice v hrobě č. 63 v hrozníčcích velké kuličky, na oblouku a mezi jeho drátem a hrozníčky jsou ale věnečky z drobných zrnek. Celek z tohoto hrobu jako by podával příklad typologického vývoje hrozníčkovitých náušnic. Tři tvary spojuje velká hladká kulička na vrcholech přívěsků. Druhý pár přechází k náušnicím s dolním obloukem zdobeným čtyřmi podélnými řadami jemných zrnek, které dosahují k věnečkům na oblouku, na němž je zavěšen jen jednostranný dvojkónický hrozníček (obr. 3: 4). Třetí dvojice má na stejně zdobeném oblouku oboustranný přívěsek, dole delší klasovitý, uvnitř pyramidkovitý, evidentně shodný se stejně umístěným hrozníčkem na prvním páru z tohoto hrobu. Analogické výrobky snad z jedné dílny představují náušnice z hrobů č. 43 (obr. 2: 6), č. 97 (obr. 3: 7), č. 218 (obr. 4: 11), č. 336 (obr. 5: 15) a možná i z č. 70 (obr. 4: 5–6). Způsob provedení výroby oblouku nevylučuje technickou totožnost s lemem na páskové dolní části čtvrtého páru z hrobu č. 63 (obr. 3: 6) a dokonce i s řadami zrnek na lunicovitých náušnicích z hrobu č. 67 (obr. 3: 14) a 99 (obr. 3: 17). Čtvrtý pár se od prvních tří kromě při čelním pohledu páskového dolního oblouku výrazně odlišuje členitým, „bodlinatým" oboustranným přívěskem (obr. 3: 6), jehož charakteristické rysy vidíme i v závěsech obou párů lunicovitých náušnic. Plně rozvinutý bodlinatý přívěsek je na dobře dochované dolní polovině náušnice z hrobu č. 178 (obr. 2: 4) a č. 54 (obr. 3: 8). Snad i u posledně uvedené byl původně přívěsek oboustranný. Naznačuje to zbytek věnečku uprostřed uvnitř oblouku na části párové náušnice (obr. 3: 9). Náušnice z hrobu č. 54 a 178 mají nápadně velké kuličky v řadách, které zesilují dolní oblouček. Tento technický detail, totiž rozdíl mezi velikostí granulek na spodním oblouku, upoutává pozornost na tvarově shodných exemplářích se 4 velkými bubínky, z nichž větší pár s většími kuličkami byl nalezen v dětském hrobě č. 256 u kostela, menší s drobnými zrníčky vně mladšího ohrazení dvorce v hrobě č. 313. Leč vrať-

Obr. 3. Břeclav-Pohansko. Velkomoravské pohřebiště u kostela. Reprezentativní výběr stříbrných šperků v hrobových celcích. 1 – hrob č. 313; 2–6 – hrob č. 63; 7 – hrob č. 7; 8–9 – hrob č. 54; 10–12 – hrob č. 256; 13–14 – hrob č. 67; 15–18 – hrob č. 99. Velikost ca. 1:1.

me se ještě k bodlinatému přívěsku. V jemném provedení se objevuje na skupině zlatých náušnic z našich hrobů č. 38 a 262 (obr. 1: 1–2, 13–16) jednak na hrozníčkovitých exemplářích, jednak na lunicovitých, které nás vedou ke svým stříbrným prototypům v hrobě č. 103/AZ ve Starém Městě Na valách. Vedle takto nenápadných hrozníčků objevily se již v hrobech prozkoumaných A. Zelnitiem na stříbrných náušnicích silně rozčepýřené bodlinky, a to nejen na přívěscích, nýbrž i na oblouku (viz hroby 97/AZ, 99/AZ; HRUBÝ 1955, 379; tab. 26: 10; 27: 4–5). Staly se módou patrně v době největšího rozkvětu zlatého šperku. Nacházejí se na zlatých hrozníčkovitých náušnicích v Mikulčicích u baziliky (VELKÁ MORAVA 1964, 54; tab. 26) a u dvouapsidové rotundy (kostel č. VI) v hrobě č. 183 (POULÍK 1963, 172; tab. 21: 6–7), v Sadech v hrobě č. 86/60 a 87/60 (GALUŠKA 1996, 138; obr. 63; 89: 12–15, 17–18), na hradišti Staré Zámky v Brně-Líšni (GROSSMÄHREN 1966, 181; obr. 17). Oba páry ze Starého Města-Špitálek, které by bylo možno sem přiřadit, působí poněkud masivním dojmem (hrob č. 2 – POULÍK 1955, 331; obr. 23: 1–2; hrob č. 24 v nartexu kostela – POULÍK 1955, 336; obr. 21: 1, 3). Za povšimnutí stojí, že ve Starém Městě Na valách se ve zlatě objevil bodlinatý závěsek pouze na páru lunicovitých náušnic s brýlovitým motivem z hrobu č. 40/51. Dokonce hrozníčkovitý pár s oboustranným přívěskem tohoto typu, který je doprovázel, byl zhotoven ze stříbra (HRUBÝ 1955, 498; tab. 74: 12). Kromě výše uvedených kusů z hrobů AZ je třeba odtamtud uvést ještě alespoň stříbrné náušnice z hrobu č. 208 (HRUBÝ 1955, 445; tab 60: 10–11).

Košíčkovité a bubínkovité náušnice. Stříbrné košíčkovité náušnice z Pohanska jsou zastoupeny především dvěma variantami, analogickými zlatým kusům (viz hroby č. 152 a 197), a to v hrobech č. 9, 99 a 342 s šesti košíčky, v hrobě č. 394 s oběma tvary a v hrobě č. 43, kde zůstaly jen zlomky, s jednou z obou variant. Lze předpokládat, že tyto náušnice naznačují určitou časovou souvislost mezi uvedenými hroby. Zvláštní postavení zaujímá stříbrná náušnice s 11 košíčky, která byla nalezena v zajímavém nálezovém celku v hrobě č. 158 (viz dále). Podobným spojovacím článkem jako košíčkovité jsou i stříbrné náušnice se 7 bubínky objevené v hrobech č. 135, 330 a 342. Tento druh bubínkovitých náušnic se na velkých velkomoravských pohřebištích objevuje ve zlatém nebo stříbrném provedení snad ještě v menším počtu než podobné košíčkovité náušnice, shodně s nimi ve dvou variantách: se sedmi nebo se šesti bubínky. Ve Starém Městě Na valách se našel jen jeden stříbrný pár ve větším celku z hrobu č. 251/49 (HRUBÝ 1955, 450; tab 61: 4–5), v Mikulčicích se zlaté vyskytly u baziliky v hrobě č. 322 (SMETÁNKA – STAŇA 1996, 137; obr. 1: 11). Mimořádný soubor šesti zlatých bubínkovitých náušnic přinesl hrob č. 461 v Rajhradě (SMETÁNKA – STAŇA 1996, 137; obr. 1: 5–10), který patrně spojuje mikulčické nálezy se šperky na pohřebišti v Lumbeho zahradě na Pražském hradě, kde se vyskytly obě varianty, tzn. náušnice se šesti i sedmi bubínky společně (SMETÁNKA – HRDLIČKA – BLAJEROVÁ 1974, 396n.). V souboru z Pohanska se jeví jako zvlášť důležitý výskyt 4 kusů se sedmi bubínky zdobenými do křížků sestavenými granulovanými trojúhelníčky nebo kosočtverečky v hrobovém celku č. 135, kde je doprovázejí další dva páry s bubínky, resp. kuličkami, jeden se sedmi, na povrchu zdobenými pyramidkami ze 4 granulek (KALOUSEK 1971, 90; zde obr. 4: 3), druhý s dolním obloukem zesíleným patrně 4 řadami granulek a se 4 kuličkami pokrytými zrnky, zasazenými do drobných kroužků (obr. 4: 1). U těchto tvarů nelze než ještě jednou připomenout hrob č. 251/49 ve Starém Městě Na valách (HRUBÝ 1955, 450; tab. 61: 1–13), který kromě gombíků, z nichž jeden stříbrný pozlacený je zdoben ptáčky, obsahoval dvě stříbrné náušnice se 7 bubínky (viz výše), dva stříbrné prsteny zdobené filigránem se skly na štítcích a čtyři stříbrné náušnice se 4 granulovanými kuličkami, stejnými jako jsou naše. K těmto náušnicím patří na Pohansku ještě jedna z hrobu č. 127, kde ji podobně jako v souboru z hrobu č. 135 doprovází stříbrný gombík s rostlinným ornamentem (obr. 4: 17, 20).

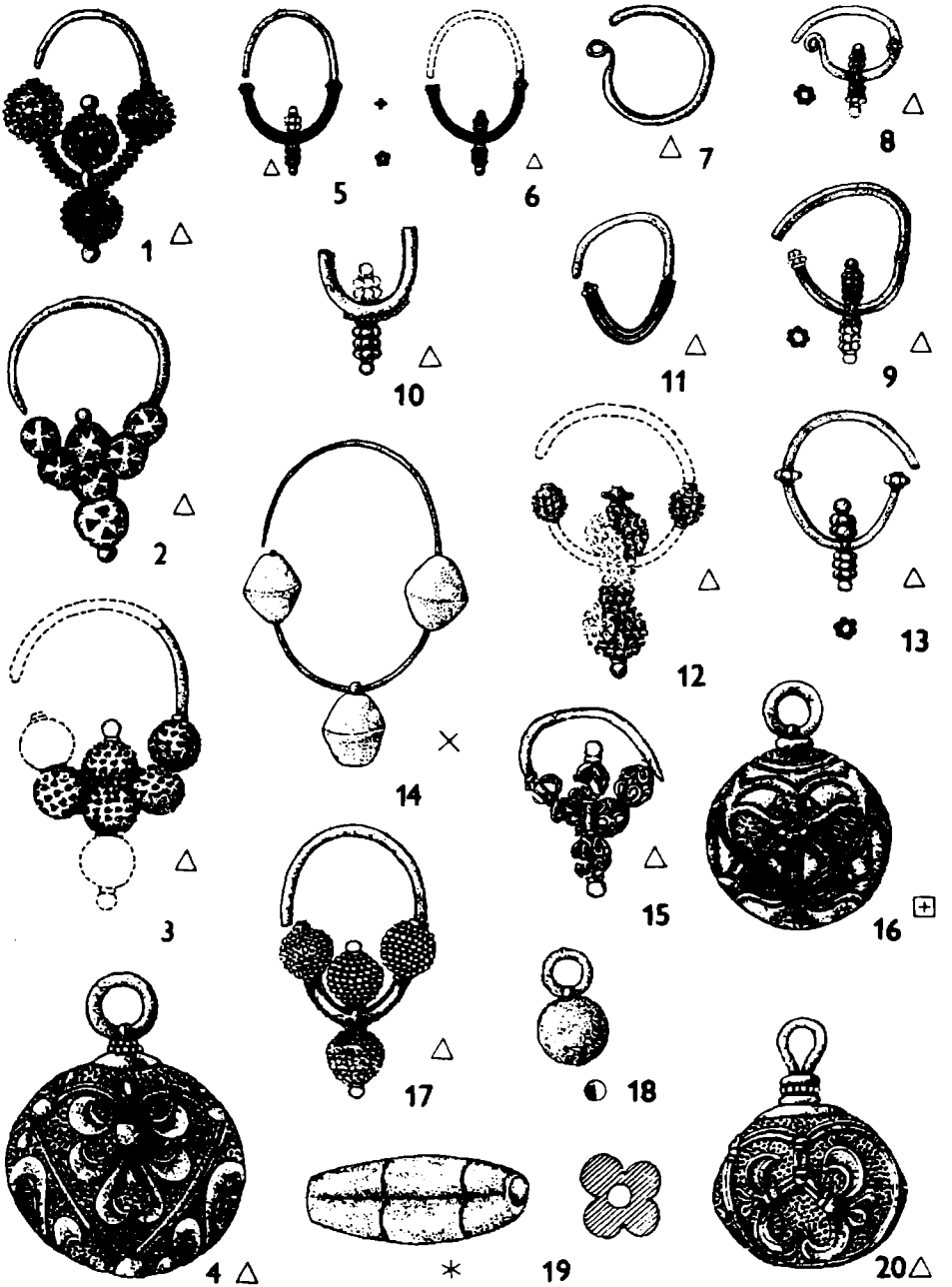

Obr. 4. Břeclav-Pohansko. Velkomoravské pohřebiště u kostela. Reprezentativní výběr stříbrných šperků a ozdob je doprovázejících z hrobových celků. 1–4 – hrob č. 135; 5–6 – hrob č. 70; 7 – hrob č. 104; 8, 9 .– hrob č. 82; 10 – hrob č. 134; 11, 12 – hrob č. 218; 13 – hrob č. 368; 14 – hrob č. 398; 15, 16 – hrob č. 9; 17–20 – hrob č. 127. Velikost ca. 1:1.

Sloupečkovité náušnice. V souvislosti s posledně uvedeným tvarem je nutné obrátit se ke sloupečkovitým, stejnou technikou zdobeným náušnicím, kterých bylo v dětském hrobě č. 256 nalepeném na severozápadní stěnu lodi kostela těsně při apsidě, objeveno šest (obr. 3: 11). Tyto exempláře měly sloupečky zavěšeny na hladkém oblouku, členěném na protilehlých stranách drobnými věnečky, které v hrobě č. 218 patrně nahradily dvě stejně zdobené kuličky (obr. 4: 12). V hrobě č. 256 sloupečkovité kusy doprovázely 2 velké bronzové pozlacené gombíky (obr. 3: 12) a velké stříbrné náušnice se čtyřmi bubínky, jejichž povrch je granulkami členěn vertikálně na poloviny a horizontálně na čtvrtiny, takže dělení vytváří osm polí s trojúhelníčky z jemné granulace (obr. 3: 10). Vzory pro tyto náušnice opět najdeme ve Starém Městě Na valách, a to stříbrné v hrobě č. 5/48 (HRUBÝ 1955, 409–410; tab. 53: 9–14), velké stříbrné pozlacené v hrobě č. 151/50 (HRUBÝ 1955, 486; tab 69: 13, 14), zlaté u baziliky v Mikulčicích (POULÍK 1975, tab. 53: 6). Zatímco dolní oblouk exempláře z hrobu č. 256 zdobí stejně jako citované vzory velká granulovaná zrnka, na analogickém tvaru z hrobu č. 313 (obr. 3: 1) jsou jemné kuličky, známé na Pohansku z hrozníčkovitých i z obou lunicovitých náušnic. Dva páry náušnic s prolamovanými sloupečky zhotovenými ze stříbra z hrobu č. 63 a 67 (obr. 3: 5, 13) je možno pokládat za dokonalé reprezentanty 2. typu staroměstských sloupečkovitých náušnic (HRUBÝ 1955, 242). V souboru těchto tvarů z pohřebiště Na valách lze nalézt řadu shodných technických detailů, z nichž zmiňuji alespoň výzdobu z granulovaných pyramidek na koncích křidélek sloupečků i na povrchu bubínků na našem páru z hrobu č. 67. Velmi pravděpodobně mají tyto náušnice stejný původ, nejspíše ve Starém Městě.

Lunicovité náušnice. Zcela mimořádné postavení v souboru šperků na Pohansku mají lunicovité náušnice. Již výše jsem poukázal na osobitost jemného zlatého páru z hrobu č. 262 s prolamovanou lunicí a klasickým brýlovitým motivem (HENSEL 1966). Ve stříbře ohlas staroměstského prostředí zřetelně vykazuje náušnice s řetízky z hrobu č. 43 (obr. 2: 15). Výzdobou štítku sestavenou klikatkovitě z granulek, věnečky na cípech lunice a podobnými závěsky na řetízcích připomíná obdobné zlaté exempláře z hrobu č. 106/AZ Na valách, jejich ukončení středního cípu mohlo být inspirací pro utváření středu snad na Pohansku originálního tvaru prolamovaných lunic s binokulárním motivem, svinutým na vnější stranu (obr. 3: 14). Oba naše páry vycházejí z 5. typu V. HRUBÉHO (1955, 245) lunicovitých náušnic s hrozníčky, resp. „bodlinatými" hrozníčky, které jsou v závěsku charakteristické pro tento druh ozdob, zatímco se motiv uvnitř lunice různí. Vidíme to na dvojici stříbrných náušnic z hrobu č. 742 v Dolních Věstonicích, z nichž jedna má dovnitř obrácené kroužky, druhá na vnější stranu stočená, otevřená oka (TICHÝ 1958, 59), na stříbrných exemplářích z Lanžhota s brýlovitým motivem (DOSTÁL 1966, tab. 24: 1), na masivních stříbrných náušnicích z jižního Slovenska, které jsou zpravidla spojovány s 10. stoletím, a to z Holiar (TOČÍK 1978, 82; obr. 37) uvnitř s masivním hrozníčkem, ukončeným nahoře velkou kuličkou, a z Ondrochova (TOČÍK 1971, 204; tab. LV: 12), která má nízko položené oblouky lunice, uvnitř uprostřed je vložena široce otevřená smyčka s oky ven stočenými, kterou by snad bylo možno označit za „omega motiv". Jde o motiv, který se běžně objevuje od 10. století na sever od našeho území a v oblasti Kyjevské Rusi a nepochybně vychází z jiné, než velkomoravské tradice. Utváření střední části těchto náušnic z Pohanska se od onoho mladšího prvku liší svou sevřeností. Vně obrácená očka nevycházejí z oblouku, ale jakoby z jednoho bodu vrcholu středního cípu dvojité lunice. Nejvíce se mu podobá výzdoba na stříbrných náušnicích z Ptujského hradu (J. KOROŠEC 1950, 206; obr. 107 – hrob č. 350), jejichž původně pozdní datování přizpůsobila moravskému P. KOROŠCOVÁ (1966, 179–189). Naše lunicovité náušnice z hrobů č. 67 a 99 patří k mladšímu horizontu šperků na Pohansku. Naznačují to některé technické detaily: jemná granulace na dolním oblouku, zvětšující se

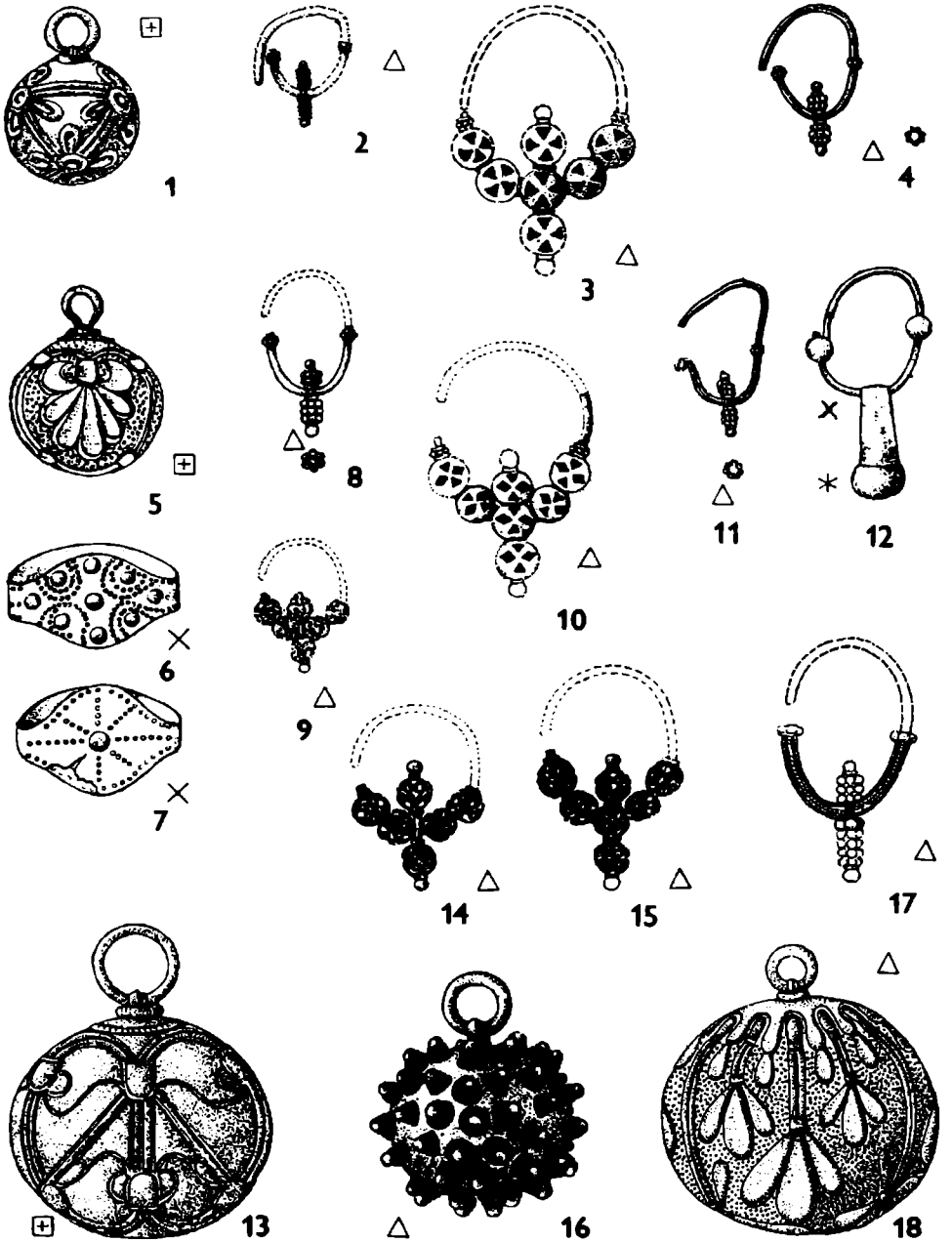

Obr. 5. Břeclav-Pohansko. Velkomoravské pohřebiště u kostela. Reprezentativní výběr stříbrných šperků a ozdob je doprovázejících v hrobových celcích, skupiny hrobů vně ohrazení čtverce. 1 – hrob č. 329; 2, 3 – hrob č. 330; 4 – hrob č. 344; 5–10 hrob č. 342; 11, 12 – hrob č. 345; 13 – hrob č. 360; 14–16 – hrob č. 394; 17, 18 – hrob č. 338. Velikost ca 1:1.

dvojice kuliček na spodku bodlinatého závěsku, které se vyvíjejí od náušnic s páskovým dolním obloukem (obr. 3: 6) přes hrozníčkovitou z hrobu č. 178 (obr. 2: 4) k lunicovitým nejdříve v hrobě č. 99 (obr. 3: 17) a potom v hrobě č. 67 (obr. 3: 14). U posledních dvou hraje důležitou úlohu stratigrafický vztah. Zatímco první byla uložena ještě uvnitř ohrazeného dvorce, druhá se dostala do hrobu po zániku ohrazení.

Stříbrné náušnice importované a místní provenience

Poslední poznámky směřují k vyslovení předpokladu, že vedle klenotnických výrobků, které byly na Pohansko importovány, objevují se zde od nich odlišné stříbrné šperky, hotovené v jedné dílně, snad dokonce v místním dvorci. Klenotník přirozeně navazoval na tradice, v nichž dříve pracoval, na zkušenosti své i svých předchůdců, nové výrobky ale tvárnil svým osobitým způsobem. Lze to sledovat v celku z hrobu č. 43, kde byl novým způsobem zdoben spodní oblouček hrozníčkovité náušnice (obr. 2: 6), lunicovitá náušnice není pouhou kopií zlatých kusů z hrobu č. 106/AZ, vypracování stříbrného prstenu (obr. 2: 14) je v podstatě shodné s prsteny z hrobu 242 (obr. 1: 29-30). Upnutí řetízků, jejich provedení a závěsky na nich má lunice z hrobu č. 343 shodné se 4 náušnicemi z hrobu č. 158, u nichž obdélníkové destičky lemované 2 řadami patrně filigránních drátků a zdobené 6 granulovanými trojúhelníčky nahradily dolní oblouček. Nahoře při krajích destiček nasedají 2 bubínky, z jednoho vychází horní oblouk (obr. 2: 10). Naproti tomu stříbrné náušnice s 11 košíčky a gombíky s pukličkami, zdobenými granulovanými trojúhelníky ze stejného hrobu mají četné analogie jak ve Starém Městě, tak i v Mikulčicích, náušnice potom i na dalších moravských pohřebištích (viz např. hrob č. 332 v Rajhradicích – STAŇA 1996), na Slovensku především v hrobě č. 330 v Trnovci nad Váhom (TOČÍK 1971, 162; tab. XXXV:8, 14).

Gombíky v hrobech u kostela

Stříbrné gombíky s puklicemi nás vedou k problematice těchto šperků na Pohansku. Celý jejich soubor velmi dobře zveřejněný v díle F. KALOUSKA (1971) se stal základem zajímavé studie o vypovídací schopnosti našich gombíků vůbec (PAVLOVIČOVÁ 1996). Velmi pozitivně je třeba hodnotit kritický přístup E. Pavlovičové k pramenům i k dosaženým výsledkům, které odpovídají zvoleným chronologickým východiskům, totiž členění ostruh podle D. Bialekové z roku 1977 (PAVLOVIČOVÁ 1996, 95). Komplexní zpracování pohřebiště u kostela na Pohansku jistě dobře ukáže, jak ošidný základ pro tuto chronologii byl zvolen. Vlastní osobitost šperků na Pohansku vytvářejí hlavně náušnice. Pro jejich hodnocení jsem uvedl úplné hrobové celky, tedy i gombíky, k nimž připojuji několik poznámek. První poukazuje na pár stříbrných gombíků na celém povrchu zdobených kuželovitě sestavenými kroužky z granulek, ukončenými nahoře kuličkou, z dětského hrobu č. 394 (obr. 5: 16). Byly nalezeny se dvěma páry stříbrných košíčkovitých náušnic s deformovaným bronzovým pozlaceným gombíkem s kuličkami v kroužku na povrchu, s korálky a nožem. Napodobují nepochybně exempláře s pukličkami. Druhá poznámka připomíná určitou stylovou příbuznost velkých stříbrných gombíků z hrobu č. 336 s mladší skupinou těchto nálezů na Staré Kouřimi (ŠOLLE 1959, obr. 73), na nichž se rostlinné motivy proměňují v geometrické. Snad podobné schematizování původních ornamentů odráží i měděné silně pozlacené exempláře z hrobu č. 256, které seriační analýza E. Pavlovičové zařadila do nejmladšího úseku 9. století. Třetí poznámka se týká gombíků v hrobech s ostruhami, které všechny jsou drobné (obr. 6: 6, 8, 15–17, 22–23; 5: 1). Kromě posledního, který je z hrobu 40- až 60-letého muže, jsou všechny z dětských hrobů. Z dětských hrobů pocházejí i ostatní malé kusy na obr. č. 6 kromě č. 12, který samotný měla při sobě mladá žena.

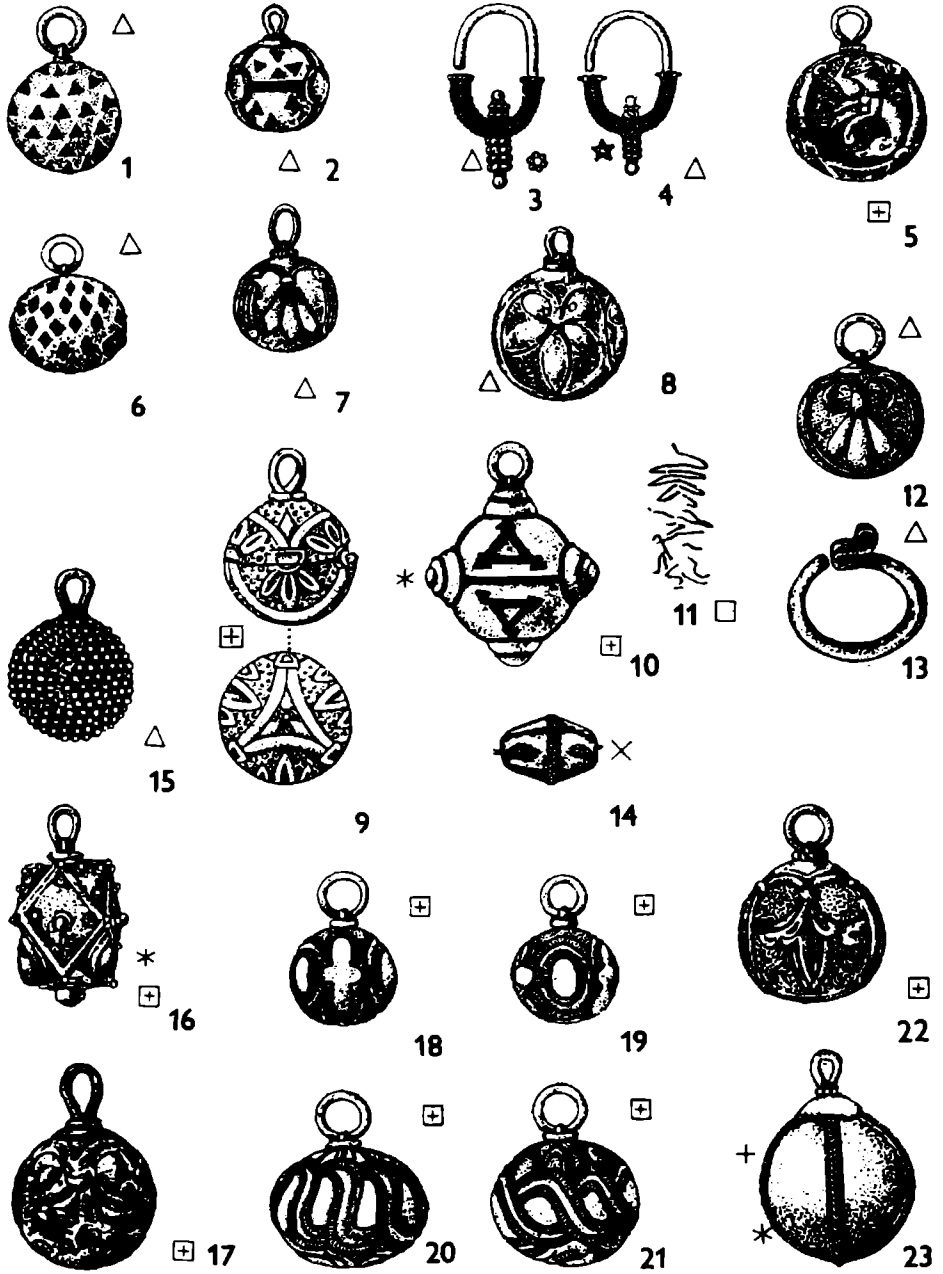

Obr. 6. Břeclav-Pohansko. Velkomoravské pohřebiště u kostela. Stříbrné a měděné pozlacené gombíky a vybrané nálezy doprovázející je v hrobových celcích. 1 – hrob č. 17; 2 – hrob č. 136; 3–5 – hrob č. 136; 6 – hrob č. 269; 7 – hrob č. 128; 8 – hrob č. 225; 9 – hrob č. 5 z pohřebiště II při velmožském dvorci; 10, 11 – hrob č. 159 (11 – zlaté nitky); 12, 13 – hrob č. 75; 14 – hrob č. 69; 15–17 – hrob č. 205; 18–21 – hrob č. 141; 22–23 – hrob č. 230. Velikost ca. 1:1.

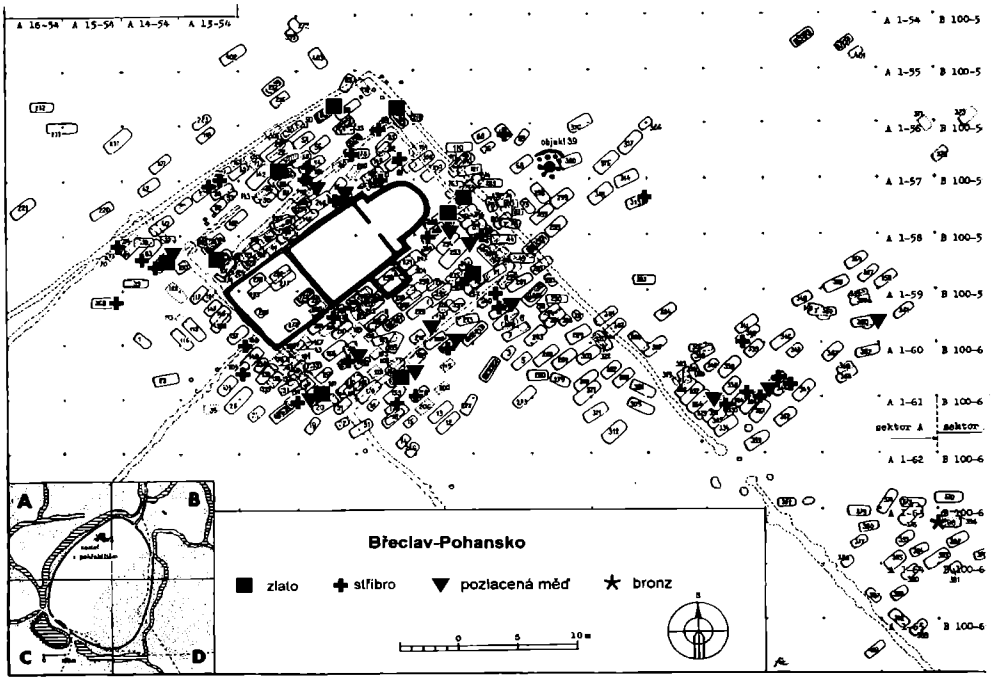

Obr. 7. Břeclav-Pohansko. Plán velkomoravského pohřebiště u kostela s vyznačením hrobových celků se šperky rozlišenými podle použité suroviny.

Stratigrafické postavení stříbrného šperku na pohřebišti u kostela

Pro posouzení vývoje velkomoravského šperku na Pohansku u Břeclavi je kromě sledování hrobových celků důležité jejich rozložení v rámci pohřebiště (obr. 7). Již výše bylo konstatováno, že hroby se zlatými předměty nerespektovaly starší ohrazení, nikde však nepřekročily mladší palisádový žlab. Poloha hrobu č. 84 a 96 jeho funkci přímo podtrhovala. Podstatně početnější hroby se stříbrem byly více rozptýleny a ležely i vně mladšího ohrazení. Plán pohřebiště zřetelně ukazuje značnou koncentraci hrobů kolem kostela, kde se jich řada překrývala, horní hroby byly zpravidla bez nálezů. Vně jihovýchodní stěny vnitřního ohrazení se v rámci velmožského dvorce objevila jen jedna superpozice. Hrob č. 322 překryl č. 320, oba byly bez nálezů. Z hrobů vně mladší fáze ohrazení jsou důležité tři skupiny hrobů na severovýchodní straně dvorce. Střední z nich, vedle přerušení palisády, nepochybně pro bránu do dvorce, čítající 40 hrobů, byla založena v době existence mladšího ohrazení. Sedm nebožtíků leželo v řadě vedle sebe v jámách kolmých k palisádě, hlavami k ohrazení, z nich bylo šest mužů ve věku 40-60 let, sedmé bylo dvouleté dítě s nožem. V hrobě č. 329 byl muž vybaven ostruhami a dvěma měděnými pozlacenými gombíky, v hrobě č. 327 železným nožem, šídlem, přezkou s průvlečkou a kamenným brouskem. Železné šídlo bylo i v hrobě č. 334, železný rybářský háček a nůž v hrobě č. 332 a v hrobě č. 364 železný nůž. Jediný, asi 60 let starý muž byl bez nálezu. Jeho hrob u nohou příčně překrývala jáma dětského pohřbu č. 330 se stříbrnými náušnicemi, s jednou náušnicí hrozníčkovitou a dvěma se 7 bubínky a s 6 modrými a žlutými korálky. Pohřbívání pokračovalo směrem k severovýchodu. V první polovině skupiny se soustřeďovaly nejbohatší hroby (obr. 5). Ve dvou případech nelze vyloučit,

že těsně vedle sebe leželi muž a žena, manželé (hrob č. 336+337 a 341+342), v prvním případě snad vedle ženy bylo pohřbeno její šesti- až sedmileté dítě (hrob č. 394). Mezi těmito relativně dobře vybavenými hroby ležel také mladší muž (25–30 let) s ostruhami s dlouhými bodci, od oblouku se rozšiřujícími. V hrobech vzdálenějších od ohrazení se vyskytovaly železné nože, v hrobě č. 348 měla žena kromě nože i nádobu mladšího rázu. Vzhledem ke skutečnosti, že jde nepochybně o majetnou komunitu, která začala pochovávat své zemřelé v době existence dvorce zcela systematicky nedaleko kostela, lze ji sotva označit za pohanskou nebo sociálně nízkou. Je přijatelné vysvětlení, že jde o skupinu lidí, snad řemeslníků, kteří přišli společně na hradiště a podrželi si silné vědomí své identity, své jednoty, kterou projevili i uzavřeností svého hřbitova. F. C. THEUWS (1986, 125–127) uvádí podobné situace na pohřebištích v Grobbendonk Ouven a v Dommelen (Belgie) z pozdního 7. století. Když Frankové pronikali do kraje Kempen, noví osadníci, svázáni rodovými tradicemi, zakládali své vlastní hřbitovy vedle pokračujících pohřebišť starousedlíků.

Druhá skupina hrobů jihovýchodně od předešlé je podstatně chudobnější. Reprezentují ji bronzové náušnice s většími bubínky z hrobu č. 398 (obr. 4: 14). Ve čtyřech hrobech se vyskytly nádoby mladšího rázu, v jednom z nich (č. 375) s ostruhami, sekerou, břitvou a šipkou. Pro sledování chronologického vývoje šperků přináší nejzávažnější indicie třetí skupina zřetelně překračující zaniklé mladší ohrazení dvorce, které překrývá hrob č. 296 s železnými ostruhami. Důležitý je především hrob č. 67 se dvěma páry stříbrných náušnic, s jedním sloupečkovitým, druhým lunicovitým (obr. 3: –14) a hrob č. 313 se dvěma stříbrnými náušnice se 4 stříbrnými bubínky.

Osobitost šperků na Pohansku

Zřetelnou osobitost šperků na Pohansku dává jejich vzájemná propojenost. Na jedné straně lze zřetelně rozeznat jejich návaznost na určitý horizont zlatých a stříbrných ozdob ve Starém Městě Na valách, na druhé pak vnitřní vztahy různých tvarů v rámci hrobů uložených v areálu velmožského dvorce od založení kostela na dvorci až do doby po zániku mladšího ohrazení a snad tedy i dvorce. Stratigrafické poměry umožňují spolehlivě vyčlenit několik hrobových skupin, a to nejen místně, což je prvotní, nýbrž i časově. Nejzřetelnější obraz podávají stříbrné ozdoby, především hrozníčkovité náušnice s dolním obloukem zdobeným řadami jemných kuliček, které odlišují místní tvary od importů s hrubšími granulemi. Na Pohansku se rozvinuly „bodlinaté" hrozníčky, které se projevily i na specifickém lunicovitém tvaru, a specificky ukončené závěsky, což je zvláště výrazné na lunicovitých náušnicích v hrobě č. 67, uloženém po zániku mladší palisády. Lokální svéráz je možno přiznat stříbrným náušnicím s řetízky (z hrobu č. 43 a 158). Osobité rysy lze najít také na gombících, zatím alespoň na „bodlinatém" páru z hrobu č. 394 (obr. 5: 16) a na některých velkých exemplářích (např. z hrobu č. 336, který je v těsném sousedství č. 394 – obr. 5: 12, nebo z hrobu č. 256 – obr. 3:12). Máme-li v Mikulčicích (KLANICA 1974) a ve Starém Městě (GALUŠKA 1989) objevené dílny klenotníků, jistě nebude marné hledání skupin jejich výrobků, které nepochybně spojují jak umělecké ztvárnění náušnic, gombíků a jiných ozdobných předmětů, tak i technické detaily odrážející profesionální zkušenosti jednotlivých mistrů. Rozeznání výrobků jedné dílny nabízí právě soubor z Pohanska.

Chronologická problematika šperků na Pohansku

V poznámkách o šperku z Pohanska se nelze vyhnout chronologickým otázkám. V úvodu jsem vyzvedl mimořádné zásluhy B. Dostála o zpřístupnění výsledků archeologického výzkumu na Pohansku. Jistě vrcholem jeho bádání byla monografie o velmožském dvorci, kde se mu podařilo vypracovat závažná kritéria pro chronologický vývoj lokality. Při staro-

městském výročí v roce 1988 (DOSTÁL 1990, 39) se vyslovil pro revizi velkomoravské chronologie vycházející z díla V. HRUBÉHO (1955) a znovu se k této otázce vrátil o dva roky později na konferenci v Traismauer (DOSTÁL 1991). Správně poukázal na příliš vysoké datování moravského šperku. Bohužel nebylo mu již dopřáno, aby mohl přispět ke konkretizaci svých poznámek analýzou nálezů, které nabízí právě pohřebiště na Pohansku. V celém jeho souboru není nic, co by bylo nutno spojovat s blatnickým horizontem na počátku 9. století. Jistě k němu nepatří nákončí ve tvaru knihy s emailem z hrobu č. 273, o velkém stáří nákončí s vysokým reliéfem z hrobu č. 13 vzhledem ke tvaru záchytky přezky důvodně pochybuje M. SCHULZE-DÖRRLAMM (1995, 601). Rovněž u hrobu č. 193 je třeba počkat na podrobný rozbor. Zcela nepřesvědčivé výsledky přinesla seriační analýza gombíků (PAVLOVIČOVÁ 1996, 104–109). Pro absolutní datování neposlouží zatím ani náušnice, i když je možno rámcově rozlišit šperky na Pohansko importované od mladší skupiny, která je místním osobitým projevem a byla tam pravděpodobně vyráběna. Pohřebiště, které bylo založeno při kostele, a bylo tedy v první fázi silně ovlivněno křesťanstvím, stává se postupně pohanským a nepochybně přetrvává dlouho do 10. století. Je zcela evidentní, že se šperky z hrobů záhy po zániku velmožského dvorce zcela vytrácejí. Datování konce výroby velkomoravských ozdob z drahých kovů na hradišti v Břeclavi-Pohansku tedy úzce souvisí s chronologií celého vývoje tohoto významného sídelního objektu. V proměnách názorů na tuto problematiku bylo podle mého názoru nejreálnější zdůvodněné pojetí B. Dostála formulované v knize o velmožském dvorci (DOSTÁL 1975, 243). Těžiště pohřbívání u kostela viděl tehdy B. Dostál jednoznačně v 2. polovině 9. století. S tím jsou v plném souladu všechny mé poznámky ke šperkům z tohoto pohřebiště. Klíč k počátkům těchto šperků bude třeba hledat v Mikulčicích a na Staroměstsku.

Historická interpretace

Provedená dílčí analýza šperků z Pohanska dává podnět sice k odvážné, ne však nereálné historické interpretaci. Úzké vztahy zlatých a stříbrných ozdob k nálezům z pohřebiště ve Starém Městě „Na valách" je možno nejlépe vysvětlit úzkými osobními vztahy velmožské vrstvy, která spravovala knížecí dvorec na Pohansku, ke staroměstské sídelní aglomeraci. Ta mohla být původním sídlem knížete Rostislava před převzetím moci v rodícím se pomoravském státním útvaru. Když Rostislav založil hradiště ve strategicky exponované poloze na řece Dyji, svěřil nepochybně jeho správu do rukou jemu oddaných lidí. Ty jistě našel nejspíše mezi svými vrstevníky, s nimiž vyrůstal. S nimi mohl na Pohansko přijít i klenotník, který tam vyráběl osobité, hlavně stříbrné šperky. Příchod vedoucí vrstvy dvorce, resp. hradiště ze Staroměstska není v rozporu s čilými kontakty s hlavním ústředím říše, s Mikulčicemi. Z jejich širšího okolí, jehož regionální svébytnost se velmi dobře projevuje zejména v keramice, se rekrutovali řemeslníci a vůbec všechen dělný lid. Lidé z této oblasti se podíleli na budování hradiska a na jeho obraně. V případě, že centrum byzantské misie bratří Konstantina-Cyrila a Metoděje bylo na Staroměstsku, přijímali tamější lidé jejich koncepci křesťanství, tedy i zvyklosti běžné v byzantské oblasti. Poněvadž na rozdíl od západu ani byzantští císařové nebyli pochováváni dovnitř chrámů, ale do samostatných hrobek – mauzoleí (GRIERSON 1962, 5–6), nebyl nikdo pochován uvnitř vlastní lodi kostela na Pohansku. V přistavěné vstupní části potom nebyla uložena žádná žena, jen muži, z nich jen jeden s ostruhami (v hrobě č. 277), a děti. Kostel jako stavební objekt přetrval ohrazení dvorce a nepochybně také tam vládnoucí velkomoravskou velmožskou vrstvu. I když vztahy zchudlých obyvatel Pohanska ke křesťanství zvlažněly, respektovali lidé posvátnost chrámu a hřbitova, na němž nepochybně i v 10. století pohřbívali své zemřelé.

LITERATURA

DOSTÁL, B. 1966: Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha.
– 1975: Břeclav-Pohansko IV. Velkomoravský velmožský dvorec, Spisy FF č. 208. Brno.
– 1982: Drobná pohřebiště a rozptýlené hroby z Břeclavi-Pohanska, SPFFBU E 27, 135–201.
– 1990: Několik poznámek k objevu prvních velkomoravských kostelů ve Starém Městě. In: Staroměstská výročí, 35–42. Brno – Uherské Hradiště.
– 1991: Zur Datierungsfrage des großmährischen Schmucks. In: Chronologische Fragen des 7.–10. Jahrhunderts. Archäologische Konferenz des Komitates Zala und Niederösterreichs II. Traismauer, 15.–16. 10. 1990. Zalai Múzeum 3, 81–87.
GALUŠKA, L. 1989: Výrobní areál velkomoravských klenotníků ze Starého Města – Uherského Hradiště, PA LXXX, 405–454.
– 1996: Uherské Hradiště-Sady. Křesťanské centrum říše Velkomoravské. Brno.
GRIERSON, P. 1962: The Tombs and Obits of the Byzatine Emperors (337–1042), Dumbarton Oaks Papers 16, 1–60.
GROSSMÄHREN 1966: Slawenreich zwischen Byzantinern und Franken. Ausstellung der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften vom 10. Juni bis 4. September 1966 im Römisch-Germanischen Zentralmuseum Mainz. Mainz.
HENSEL, W. 1966: Some Research on the Function of the Binocular Motif, SbNM, řada A – Historie 20, 175–177.
HRUBÝ, V. 1955: Staré Město – velkomoravské pohřebiště „Na valách". Praha.
KALOUSEK, F. 1971: Břeclav Pohansko I. Velkomoravské pohřebiště u kostela, Spisy FF č. 169. Brno.
KLANICA, Z. 1974: Práce klenotníků na slovanských hradištích, StAÚ Brno II/6. Praha.
– 1985: Mikulčice-Klášteřisko, PA LXXVI, 474–539.
– 1987: Vorbericht über die Ergebnisse der 32. Grabungssaison in Mikulčice (Bez. Hodonín), PV 1985, 35–36, Brno.
KOROŠEC, J. 1950: Staroslovansko grobišče na Ptujskem Gradu. Ljubjana.
KOROŠEC, P. 1966: Problem der großmährischen Elemente auf der Burg von Ptuj, SbNM, řada A – Historie 20, 179–189.
PAVLOVIČOVÁ, E. 1996: K vypovedacej schopnosti gombíka u naddunajských Slovanov v 9. storočí, SlA XLIV, 95–153.
POULÍK, J. 1955: Nález kostela z doby říše Velkomoravské v trati „Špitálky" ve Starém Městě, PA XLVI, 307–351.
– 1957: Výsledky výzkumu na velkomoravském hradišti „Valy" u Mikulčic, PA XLVIII, 241–388.
– 1963: Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích. Praha.
– 1975: Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských. Praha.
SCHULZE-DÖRLAMM, M. 1995: Bestattungen in den Kirchen Großmährens und Böhmens während des 9. und 10. Jahrhunderts, JbRGZM 40/2, 1993, 557–620.
SMETÁNKA, Z. – HRDLIČKA, L. – BLAJEROVÁ, M. 1974: Výzkum slovanského pohřebiště za jízdárnou Pražského hradu v roce 1973. Předběžná zpráva, AR XXVI, 386–405.
SMETÁNKA, Z. – STAŇA, Č. 1996: Velká Morava a Praha (rentgenfluorescenční analýza zlatých šperků z Velké Moravy a jejich vztah k Pražskému hradu). In: Z. Kurnatowska /ed./, Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej 2, 137–142. Wrocław.
STAŇA, Č. 1996: Příspěvek k poznání veligradského šperku, SPFFBU E 40, 1995, 37–45.
ŠOLLE, M. 1959: Knížecí pohřebiště na Staré Kouřimi, PA L, 353–506.
THEUWS, F. C. 1986: The integration of the Kempen region in the Frankish empire: some hypotheses, Helinium 26, 121–136.
TICHÝ, R. 1958: Výzkum staroslovanského pohřebiště v Dol. Věstonicích, o. Mikulov, PV 1957, 57–59, Brno.
TOČÍK, A. 1971: Flachgräberfelder aus dem IX. und X. Jahrhundert in der Südwestslowakei, SlA XIX, 135–276.
– 1978: Holiare, okres Komárno. In: B. Chropovský /ed./: Významné slovanské náleziska na Slovensku, 80–82. Bratislava.
VELKÁ MORAVA 1964: Velká Morava. Výstava 1100 let státního a kulturního života. Praha.
VIGNATIOVÁ, J. 1992: Břeclav-Pohansko II. Slovanské osídlení jižního předhradí, Spisy FF č. 291. Brno.

Poznámky:

1/ Pro sledování mých poznámek na konkrétních nálezech z Břeclavi-Pohanska jsem sestavil obrázky s kresbami zlatých, stříbrných, pozlacených a několika bronzových ozdob a mapku, která zachycuje jejich rozložení v hrobech. Kresby, jejichž autorem je A. Šik, jsem převzal z knihy F. KALOUSKA (1971).

2/ Za data o II., III., IV. a XI. kostele v Mikulčicích vděčím O. Markovi. Za laskavý souhlas s použitím přehledu o hrobech na „Kostelisku" děkuji doc. dr. Z. Klanicovi, DrSc.

Die Eigenartigkeit des großmährischen Schmucks von Břeclav-Pohansko

Der Schmuck aus dem Gräberfeld bei der Kirche in Břeclav-Pohansko (vor allem der silberne Schmuck, dessen Anzahl viermal größer als die des goldenen ist) wurde bald nach seiner Entdeckung mit großem Interesse verfolgt, indem er konserviert und restauriert im Rahmen der Ausstellung „Großmähren" (1963–1968) präsentiert wurde. Man konnte ihn auf diese Weise mit anderem Schmuck des 7./8.–10. Jahrhunderts aus der Slowakei, aus Mähren und Böhmen vergleichen.

In der Einleitung vergleicht der Verfasser die Ausstattung der Gräber in den bedeutendsten großmährischen Nekropolen. Pohansko zählt zu der drittgrößten nach der Basilika in Mikulčice und dem Gräberfeld in Staré Město Na valách.

In Pohansko fand man im Herrenhof 26 goldene Schmuckstücke (22 Ohrringe, 4 Kugelknöpfe /gombíky/) in 9+1 Gräbern. Was die Ohrringe betrifft, bilden die einfachsten traubenförmigen, mit Kränzchen auf glattem Bügel die Hälfte. Eine interessante Gruppe stellen 6 fein granulierte Stücke aus zwei Gräbern dar, unter denen zwei halbmondförmige mit Brillenmotiv auftreten. Es kommen Ohrringe mit 6 und 7 Körbchen vor; in Gold fehlen die Trommelohrringe (Abb. 1).

Die silbernen Ohrringe sind durch eine breite Formskala vertreten – vom einfachen Ring mit Öse, über die Traubenohrringe mit einfachem Bügel sowie mit verziertem unterem Bügel, bis hin zu den körbchenförmigen Ohrringen, den Trommelohrringen und den säulen- und halbmondförmigen Ohrringen.

Ein Teil dieser Ohrringe ist mit ähnlichen Formen vor allem aus dem Gräberfeld in Staré Město Na valách identisch, der andere Teil ist als deren Nachbildung anzusehen. Es läßt sich auch eine Gruppe feststellen, die unbestritten die örtliche Herstellung in Pohansko repräsentiert. Die wichtigsten Merkmale für die objektive Gliederung der Schmuckware stellen technische Details dar: der Unterschied in der Granulationsgestaltung – für Pohansko sind winzige Körner als Verzierung am unteren Bügel und die Gestaltung eines „stacheligen" Anhängsels und dessen Abschlusses typisch. Dies ist vor allem an den Traubenohrringen zu beobachten. Während z. B. die Ohrringe mit umgeschlagener Säule unbestritten einen Import und die körbchen- und trommelförmigen Exemplare den in allen mährischen Fundstellen (auch außerhalb der Hauptzentren) gängigen Stil darstellen, können die halbmondförmigen Ohrringe in Pohansko als deutliche ortsspezifische Äußerung angesehen werden (Abb. 2: 9, 10, 15; 3: 14, 11). Unter ihnen zählen die beiden umgeschlagenen Ohrringe mit Brillenmotiv, das zu den äußeren Seiten hin tordiert ist, offensichtlich zu den jüngsten silbernen Schmuckstücken aus dem Gräberfeld. Eine ähnliche Situation, wie bei den Ohrringen, läßt sich auch im Falle der Kugelknöpfe /gombíky/ voraussetzen, von denen vielleicht zwei besondere Exemplare aus dem Kindergrab Nr. 394 (Abb. 5: 16) eine örtliche Analogie der silbernen, mit Halbkügelchen verzierten Kugelknöpfe darstellen. An den jüngeren großen Stücken aus Silber sowie an denjenigen aus Kupfer und den vergoldeten ist ein Übergang von Pflanzenornamenten zu geometrischen Motiven feststellbar (Abb. 3: 12, 5: 18). Kleine Formen stammen meistens aus den Kindergräbern. In vier Fällen tauchen auch Sporen auf.

Die übersichtlichen stratigraphischen Umstände, die anschaulich die Beziehungen zwischen dem Herrenhof, der Kirche und den Gräbern widerspiegeln, bieten in Pohansko gute Bedingungen für die Verfolgung der Schmuckentwicklung. Neben den Superpositionen ist die Einteilung des Gräberfeldes in einige deutliche Komplexe von Bedeutung. Besonders wichtig sind drei Gruppen auf der nordöstlichen Seite außerhalb der jüngeren Umzäunung des Herrenhofes. Einen selbständigen Komplex bildet in der Mitte der Friedhof, der bis in das 10. Jh. fortbestand. Hier wurden 45 Mitglieder einer wohlhabenden Kommunität bestattet, die sich zweifelsohne ihrer Identität bewußt war. Die Beigabe von Silberschmuck auch nach dem Untergang des Herrenhofes belegen die Gräber, die seine Umzäunung nicht respektieren (vor allem das Grab Nr. 296 mit Sporen und Nr. 67 und 313 mit Silberschmuck). Der Verfasser setzt in Übereinstimmung mit der ursprünglichen Ansicht B. Dostáls (1975, 243) voraus, daß das Gräberfeld bei der Kirche aus der 2. Hälfte des 9. Jh. stammt und auch nach dem Untergang

des Herrenhofes innerhalb des 10. Jh. weiterexistierte. In der historischen Interpretation schreibt der Verfasser die Stiftung des Herrenhofes, der Kirche sowie des Gräberfeldes dem Fürsten Rostislav zu. Er weist auf die Möglichkeit hin, daß die Oberschicht des Herrenhofes aus Staré Město gestammt haben könnte. Mit ihr könnte aus Staré Město auch der Juwelier gekommen sein. Laut dem Verfasser läßt sich die Absenz der Bestattung im Kirchenschiff durch byzantinischen Einfluß erklären.

Abbildungen:

Abb. 1. Břeclav-Pohansko. Großmährisches Gräberfeld bei der Kirche. Goldschmuck, in Grabkomplexen von silbernen Gegenständen ergänzt. 1–4, 33, 34 – Grab Nr. 38; 5 – Grab. Nr. 84; 6, 7, – Grab Nr. 96; 8 – Grab Nr. 79; 9, 10, 31, 32 – Grab Nr. 197; 11, 12 – Grab Nr. 152; 13–16 – Grab Nr. 262; 17–23 – Grab Nr. 270; 24, 25, 29, 30 – Grab Nr. 242; 26–28 – Grab Nr. 1 aus dem Gräberfeld II am Herrenhof. Maßstab ca. 1:1.

Abb. 2. Břeclav-Pohansko. Großmährisches Gräberfeld bei der Kirche. Repräsentative Auswahl des Silberschmucks aus den Grabkomplexen. 1, 2 – Grab Nr. 153; 3, 4 – Grab Nr. 178; 5–7, 14–16 – Grab Nr. 43; 8–13 – Grab Nr. 158. Maßstab ca. 1:1.

Abb. 3. Břeclav-Pohansko. Großmährisches Gräberfeld bei der Kirche. Repräsentative Auswahl des Silberschmucks aus den Grabkomplexen.

Abb. 4. Břeclav-Pohansko. Großmährisches Gräberfeld bei der Kirche. Repräsentative Auswahl des Silberschmucks und des beigegebenen Schmucks aus den Grabkomplexen.

Abb. 5. Břeclav-Pohansko. Großmährisches Gräberfeld bei der Kirche. Repräsentative Auswahl des Silberschmucks und des beigegebenen Schmucks aus den Grabkomplexen, Gruppen der Gräber außerhalb der Viereckumzäunung.

Abb. 6. Břeclav-Pohansko. Großmährisches Gräberfeld bei der Kirche. Silberne und vergoldete Kupferkugelknöpfe („gombíky") und ausgewählte Funde, die diese in den Grabkomplexen ergänzten.

Abb. 7. Břeclav-Pohansko. Plan des Großmährischen Gräberfeldes bei der Kirche mit der Markierung der Grabkomplexe mit Schmuck, die nach dem verwendeten Rohstoff gegliedert sind.